

Отримано: 26.11.2019 р.

Прорецензовано: 01.12.2019 р.

Прийнято до друку: 05.12.2019 р.

e-mail: alla.atamanenko@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2019-29-54-65

Атаманенко А. Роль закордонних українців в українській публічній та культурній дипломатії: історичний і сучасний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. Вип. 29. С. 54–65.

УДК 94(477).15

Алла Атаманенко

РОЛЬ ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНЦІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЧНІЙ ТА КУЛЬТУРНІЙ ДИПЛОМАТІЇ: ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ АСПЕКТИ

У статті авторка, враховуючи широту запропонованої проблеми, намагається оглядово розглянути в історичному та сучасному контекстах роль та напрями діяльності закордонних українців у поширенні інформації про Україну (що вона пропонує сприймати як своєрідні прояви публічної та культурної дипломатії), в різні періоди існування української державності та за її практичної відсутності. Аналіз історії вивчення питання, оглядовий розгляд теоретичної основи дозволив їй зробити висновок про недостатність уваги українських дослідників до проблеми та особливості оцінки внеску саме закордонного українства у формування та реалізацію явища. Водночас аналіз західних досліджень говорить про значну увагу до вивчення ролі етнонаціональних діаспор у публічній та культурній дипломатії країн походження. Авторка доводить, що усвідомлення актуальності цього напрямку призводить до активізації практичної співпраці дипломатів із представниками українських громад та організацій для інформування суспільства країн перебування про Україну.

Публікація містить також стислий аналіз історії та сучасного виміру закордонного українства, що є суб'єктом публічної та культурної дипломатії. Авторка розглядає сутність хвиль української еміграції, пропонує власний підхід до традиційного розуміння цього явища, аналізує відмінності поколінь українців за кордоном, пропонує узагальнення особливостей сучасного світового українства. Логічним в контексті статті є також запропонований аналіз можливостей сучасних експатріантів у розвитку української публічної та культурної дипломатії, а також документальної бази, що визначає готовність України співпрацювати із ними в межах відповідних державних програм.

Ключові слова: закордонні українці, українська діаспора, публічна дипломатія, культурна дипломатія.

Alla Atamanenko

THE ROLE OF UKRAINIANS ABROAD IN UKRAINIAN PUBLIC AND CULTURAL DIPLOMACY: HISTORICAL AND MODERN ASPECTS

The circumstances, in which Ukraine began to encounter Russian aggression, require not only actively informing its population about the events that are taking place, but also the world community about our country. Such informing is done not only through official diplomacy but also through communication activities of the public, organizations, business, art circles, which, in the scientific space, has been titled public and cultural diplomacy.

In the article, given the breadth of the proposed problem, in a historical and contemporary contexts, the author attempts to review the role and directions of activity of the Ukrainians abroad in disseminating information about Ukraine (which she proposes to take as a kind of manifestations of public and cultural diplomacy), in different periods of existence of Ukrainian statehood or its absence. The analysis of the history of the issue research as well as review of the theoretical basis allowed her to conclude that the Ukrainian researchers' lack of attention to the problem and the peculiarities of assessing the contribution of Ukrainian expatriates to the formation and realization of the phenomenon. At the same time, the analysis of Western studies shows that considerable attention is paid to the study of the role of ethnonational Diasporas in the public and cultural diplomacy of their countries of origin. The author argues that the realization of the significance of the development of this area leads

to the intensification of practical cooperation between diplomats and representatives of Ukrainian communities and organizations to inform the society of the host countries about Ukraine.

The publication also contains a brief analysis of the history and the contemporary dimension of Ukrainian communities abroad, which are the subjects of public and cultural diplomacy. The author examines the essence of the waves of Ukrainian emigration, proposes her own approach to the traditional understanding of this phenomenon, analyzes the differences between generations of Ukrainians abroad, and proposes a generalization of features of the contemporary Ukrainian diaspora. The analysis of the possibilities of contemporary Ukrainians abroad in the development of Ukrainian public and cultural diplomacy, as well as a documentary basis that determines Ukraine's willingness to cooperate with Ukrainian expatriates within the relevant state programs is logical in the context of the article.

Key words: *Ukrainians abroad, Ukrainian diaspora, public diplomacy, cultural diplomacy.*

У сучасних умовах безперечно актуальною є розробка теоретичних засад та вивчення української публічної та культурної дипломатії. Публічна та культурна дипломатії протягом тривалого часу використовуються урядами багатьох країн для формування позитивної думки про країну в світовій спільноті чи спільноті країни-цілі. Позитивний образ країни, що побутує серед населення, сприяє розв'язанню багатьох питань, як політичних, так і економічних на рівні офіційної дипломатії. Одними із суб'єктів публічної дипломатії виступає діаспора країни-донора, й закордонні українці тут не є винятком. Тому **метою дослідження** буде визначення ролі й можливостей закордонного українства у розвитку публічної та, як її інструмента, культурної дипломатії в історичному та сучасному аспектах.

Історія вивчення проблеми. Про публічну та культурну дипломатію України йдеться вже понад десятиліття, при чому як на практичному (з різним рівнем успіху), так і теоретичному рівнях. Втім, переважаюча кількість праць, в яких розглядаються різні аспекти публічної та культурної дипломатії з'явилася протягом останніх чотирьох – п'яти років, що свідчить про актуальність наукового осмислення як самого явища, так і проблем його практичної реалізації в умовах російської гібридної агресії проти України. Однією із перших аналітичних записку про значення для України досвіду функціонування європейських інститутів культурної дипломатії, оприлюднену на сайті Національного інституту стратегічних досліджень в жовтні 2014 р. підготувала аналітик цієї інституції О. Розумна [26], яка сьогодні в Україні є однією із провідних фахівчинь у цій галузі.

Різнобічно культурна дипломатія, в т.ч. й діяльність у цій сфері закордонного українства, розглядається в публікаціях журналу «Агора» Київського офісу Інституту Кеннана. Зокрема, з цього погляду важливим є випуск 16 «Зброя та культура як чинники зовнішньої політики України», в якому вміщено аудит результативності культурної дипломатії України, зроблений науковцями, громадськими діячами та, що важливо для нашої публікації, представниками закордонного українства [1]. В контексті нашої статті є цікавими спостереження О. Розумної про роботу громадського проекту – Українського інституту в Швеції, який став успішним починанням у сфері української культурної дипломатії, що було реалізоване поза державною підтримкою, а також про розбудову заснованої у липні 2015 р. організації *Global Ukraine* [39], (мережі публічної дипломатії *Global Ukrainians*) під загальним керівництвом Віолети Москалу, що стало залученням «потужного ресурсу іміджевої політики» – українських експатріантів [25]. Важливою є й згадка авторки про створення протягом 2013–2015 рр. близько 50 нових волонтерських рухів представниками «останньої хвилі» – «молоди-ми експатріантами з глобальним світоглядом, високими компетенціями, знаннями іноземних мов, інтегрованими у бізнес та освіту» [25].

Спостереження О. Розумної про потребу використання державою досвіду налагодженої завдяки активності українських експатріантів тривалої культурної присутності у світі через діяльність академічних осередків з дослідження українознавчої проблематики (кафедри українознавства в університетах різних країн, академічні та університетські установи: Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українських студій, Український вільний університет та ін.) [25, с. 47] є цілком слушним, але потребує невеликого коментаря, зокрема, стосовно кафедр українознавства. Останні можна поділити на чотири основні категорії: 1) кафедри, створені в країнах із зрілими діаспорами (Канада, Австралія, певною мірою – США), фінансування яких відбувається спільно громадою та державою, відповідно до укладених угод та внутрішнього законодавства; 2) кафедри або центри українознавства, створені у країнах ЄС, фінансування яких часто здійснюється університетами самостійно (при цьому частину кафедр було засновано, особливо на території країн

«соціалістичного табору», в радянські часи) або в межах програм, що забезпечують права етнопонаціональних меншин; 3) університетські центри, які є приватними та фінансуються лише за рахунок оплати за навчання та пожертв благодійників та 4) кафедри українознавства, що існують / існували в університетах пострадянського простору, значна частина яких сьогодні не має достатнього фінансування, а ентузіасти, що готові там працювати, виконують інші функції. В першу чергу тут йдеться про кафедри і центри, які далеко не завжди фінансуються державою. Без фінансування та підтримки (а іноді – заснування нових) Україною українознавчих центрів, за потреби – їх популяризації у країнах розташування (sic!) вони існувати не зможуть. Таким чином, роль кафедр україністики у поширенні знань про Україну є значною, але між цими українознавчими центрами існують відмінності, пов'язані із тим, якою є етнополітика країни розміщення. Вплив на функціонування українознавчих центрів мають також зміни, що відбуваються в українській закордонній громаді, вивчення яких може стати темою окремого дослідження.

Іншою важливою публікацією 16-го випуску «Агори», що безпосередньо стосується нашої теми, є стаття Н. Мусієнко, в якій авторка аналізує українську культурну дипломатію в США у 2014–2016 рр. [14]. У відповідь на власне питання щодо носіїв української культурної дипломатії в цій дуже важливій для України державі авторка справедливо стверджує, що лідером процесу є українська діаспора у всій своїй різноманітності [14, с. 90] і на основі фактів яскраво доводить це твердження.

У 2016 р. вийшов збірник науково-експертних матеріалів «Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України», який містив аналітичну доповідь О. Розумної «Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи» та матеріали круглого столу, що відбувся в Національному інституті стратегічних досліджень. У першому розділі доповіді аналізується досвід європейських практик з інституалізації культурної дипломатії, у другому – зроблено аналіз міжнародної присутності української культури, у третьому пропонуються стратегічні напрями розвитку культурної дипломатії України. Для нашої статті важливими є кілька аспектів доповіді. Розуміння авторкою основних складових культурної дипломатії, особливостей функціонування інституцій культурної дипломатії, сприяють формуванню бачення умов та напрямів, за якими відбувається та має відбуватися ця інституційна розбудова. Авторка справедливо вважає необхідною всебічну, в т.ч. і фінансову, державну підтримку функціонування установ, підпорядкування відомствам у закордонних справах [24, с. 6–7]. О. Розумна переконує, що реформатування потребує діяльність культурно-інформаційних центрів [24, с. 11–12], а також знову розглядає можливості українських експатріантів як ресурсу іміджевої політики та культурної дипломатії, зупиняючись на стислому аналізі законодавчої бази співпраці із закордонними українцями, критично аналізує «Державну програму співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року», вважаючи, що програма, скерована на «задоволення мовно-освітніх та культурних потреб», втім, не передбачала заходів зі стимулювання розвитку спільних культурних і освітніх проектів, а також розбудови комунікативної платформи світового українства [24, с. 14]. Важливим є бачення дослідницею ролі громадських організацій та об'єднань, які виступають не об'єктом, а суб'єктом іміджевої політики та просування інтересів України в світі [24, с. 14].

Окремий підрозділ доповіді присвячено короткій характеристиці діяльності Українського інституту в Швеції [24, с. 19–20], але найважливіше, що традиційно для такого різновиду аналітичних матеріалів доповідь містить важливі рекомендації, які також стосуються закордонного українства. Зокрема, О. Розумна пропонує інститутам влади залучити активних представників громад українців за кордоном до розробки «Стратегії політики культурної дипломатії», залучити українські громади до виконання моніторингу ефективності діяльності культурно-інформаційних центрів України в країнах світу, налагодження механізмів координації зусиль з Українським інститутом у Швеції та іншими громадськими ініціативами, що є дієвими за кордоном, а Міністерству освіти та науки України ініціювати створення спеціалізованого курсу з культурної дипломатії для навчальних закладів України (із залученням представників різних українських громад світу) [24, с. 42].

Стосовно останнього зауважимо, що підтримуючи цю ідею та враховуючи сучасні можливості автономії університетів, вважаємо за потрібне відмовитись від залучення Міністерства освіти та науки до підготовки такої навчальної дисципліни чи програми до неї (що дозволить уникнути зайвої формалізації процесу). Потрібно сприяти розробці авторських курсів відповідного спрямування, із значною часткою практичної роботи студентів. Крім того, навіть якщо б не йшлося про створення окремої освітньо-професійної програми з публічної та культурної дипломатії для підготовки фахівців-міжнародників, що спеціалізувалися б на виконанні таких завдань, на факультетах міжнародних

відносин варто ввести викладання навчальних дисциплін, що давали б знання про українських експатріантів, знайомили з історією та сучасним станом закордонного українства, основами етнополітики країн-реципієнтів найбільших громад українців, внеском закордонних українців у розвиток світової культури, висвітлювали можливості синергії зусиль в рамках промоції української культури та іміджевих проєктів, співпраці в напрямі публічної дипломатії. Навчальні дисципліни, що готують майбутніх співробітників дипломатичних установ України до співпраці з діаспорою вже викладалися на магістеріумі Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при МЗС України (відомою дослідницею світового українства, філологинею, дипломаткою та громадською діячкою Наталією Колесніченко-Братунь, яка опублікувала цікаву статтю про підходи до співпраці української дипломатії зі світовим українством [10], навчальний посібник [11] та підручник до цієї дисципліни [12]) та на магістерській програмі «Міжнародні відносини» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

Крім того, відзначимо, що в багатьох дослідженнях з історії формування організацій та діяльності закордонних українців у країнах світу, працях, присвячених вивченню політичної ролі української діаспори в країнах поселення, коли вони стають суб'єктом політики, а також міжнародному та етнічному лобізму висвітлюються (при цьому автори далеко не завжди користуються відповідною термінологією) ті чи інші аспекти участі експатріантів у публічній / народній та культурній дипломатії. Таких досліджень є доволі багато (серед них дуже близькими до тематики є монографії Д. Веденєєва, О. Ковальчук та Т. Марусик, І. Матяш, В. Піскун, статті І. Ключковської, Н. Терентьєвої, А. Тертичної та ін.). Факти, наведені в них, стануть у нагоді при можливій підготовці монографії з цієї тематики, а в нашій роботі будуть згадуватися за потреби.

Історичні моделі української публічної / культурної дипломатії. Історичному аспекту розвитку української культурної дипломатії присвячені праці, що з'явилися у зв'язку із відзначенням у 2019 р. 100-ліття європейського турне Українського республіканського хору, створеного у січні 1919 р., за урядування гетьмана Павла Скоропадського, під керівництвом Кирила Стеценка та Олександра Кошиця. Гастролі мали на меті через пісню інформувати світ про Україну та її культуру [8]. Київською дослідницею і журналісткою Т. Пересунько було віднайдено та опрацьовано документи, що пов'язані з цією подією, видано низку публікацій, в т.ч. й книжкового формату, оприлюднено ряд інтерв'ю на різних інтернет-ресурсах. Спираючись на праці відомого американського дослідника культурної дипломатії Мілтона Каммінгса (Milton C. Cummings), в одному з них авторка говорить про історичну модель національної (не лише, але в тому числі, української) культурної дипломатії [32]. За цитованим Т. Пересунько М. Каммінгсом, модель базується на трьох основних складових: 1) підтримка найвищих державних посадовців; 2) законодавча база в галузі культурної дипломатії та 3) інституційна основа [32].

З цієї точки зору турне Українського республіканського хору є яскравою історичною моделлю, пов'язаною із культурною дипломатією, де суб'єктність значною мірою зберігає держава. Водночас, зауважимо, що маємо й іншу – «бездержавну», «народну» – історичну модель функціонування публічної дипломатії, що цілком вписується в погляд на неї з точки зору згаданої вище громадянської (від громадянин, англ. citizen) дипломатії. Світове українство в сфері публічної / народної дипломатії часто виступає її суб'єктом без підтримки держави, досягаючи мети завдяки діяльності громадських організацій, які лобіюють інтереси держави, а за умови її відсутності чи бездіяльності – інтереси етносу чи нації (в т.ч. на етапі її формування). Тому, не менш важливим питанням у цьому контексті є становлення історичної моделі / моделей публічної та культурної дипломатії, коли діаспора (переважно західна) діяла з метою ознайомлення світової громадськості та істеблішменту країн поселення з Україною за радянських часів.

Українці в цьому подібні до інших народів, в історії державності яких були періоди, коли використання інструментів публічної та культурної дипломатії не мало державної підтримки. В радянський період історії переважно не йшлося про створення державними чи дипломатичними представниками самостійного, відірваного від образу СРСР, образу України, відмінного від загального радянського, зденационалізованого. Образ, який творився за радянських часів дипломатами, танцювальними та хоровими творчими колективами, частіше мав етнічне, фольклорне забарвлення і те, що функцію представлення України, її історії, культури, мистецтва в таких умовах часто брали на себе представники світового українства, є цілком логічним. З іншого боку, безперечно, така діяльність була потрібна

для збереження власної ідентичності української громади, запобігання асиміляції в іншомовному та інокультурному середовищі.

Ще одним питанням, що стосується публічної дипломатії закордонного українства, є оцінка діяльності Державного Центру УНР в екзилі, існування якого (до 1992 р., коли останній Президент УНР в екзилі М. Плав'юк з членами уряду передали інсигнії Української держави першому Президентові незалежної України Л. Кравчуку) було скероване на представлення Української держави, хоча зі зрозумілих причин він міг діяти лише як громадська організація, в т.ч. й у сфері публічної дипломатії [16; 17; 18]. Дослідники історії української дипломатії розкривають діяльність дипломатичних представництв, місій та консульств Української держави на різних етапах її функціонування [4; 5], до 1924 р. [13] та в той час, коли Українська держава формально не існувала в межах власних кордонів. Відомо також про намагання українських емігрантів у Європі відстоювати інтереси України на міжнародній арені в рамках інституцій Ліги націй [20, с. 305–328].

Таким чином, діяльність закордонних українців у радянські часи певною мірою готувала ґрунт для сприйняття України зі здобуттям нею незалежності, хоча зрозуміло, що без зусиль держави, значення подій, що в ній відбуваються, така діяльність не могла повноцінно представити тодішню радянську республіку. З постанням незалежної України довгий час зарубіжні українці, зокрема в США, Канаді чи інших країнах все ще виконували функцію суб'єкта публічної та культурної дипломатії, для ознайомлення з Україною громадськості країн-реципієнтів. Крім того, лідери провідних громадських організацій закордонного українства намагалися допомогти незалежній Україні отримати міжнародну підтримку в її боротьбі у відстоюванні незалежності. Отже, друга, бездержавна, історична модель функціонування української публічної дипломатії складається з наступних чинників: 1) сформована українська ідентичність українських емігрантів; 2) українська інституційна основа в рамках держави-реципієнта; 3) законодавство країни-реципієнта та легітимізація співпраці громадських організацій діаспор у міжнародних організаціях, що дозволяє проводити відповідну діяльність.

Українська спільнота за кордоном як суб'єкт розвитку публічної та культурної дипломатії.

Громади закордонних українців у різних країнах сьогодні відрізняються кількісно (офіційну інформацію щодо кількісних показників можна знайти на сайті МЗС [27]), різною є історія їх формування, функціонування, ступінь інтеграції в суспільство країни поселення (як особистісний, так і інституційний), що частково визначає рівень впливовості в суспільстві та можливості реалізації власних прав етнопонаціональної меншини, що також залежить від законодавства країни перебування. В деяких країнах Центрально-Східної та Східної Європи, що мають спільні з Україною кордони, українська спільнота сьогодні складається з автохтонів, що користуються правами національних та етнічних меншин, та представників міграційної хвилі часів незалежності. В інших країнах можна зустріти представників різних міграційних хвиль та/або їх нащадків. При цьому в цих та інших країнах частина членів громади може залишатися громадянами України, і не лише тому, що через певні умовності не може одержати громадянство країни-реципієнта, а через небажання, духовні та інші зв'язки з Батьківщиною [30, с. 150]. У країнах зі значною сучасною трудовою міграцією (зокрема, в Польщі, Чехії тощо) громадяни України можуть бути більшістю у зіставленні з громадянами країни-реципієнта українського походження. Це також означає, що, з одного боку, не всі вони, на жаль, були чи є зорганізованими й активними в громадському житті. З іншого боку, поштовхом до згуртування можуть слугувати різні фактори: події в Україні, активна об'єднуюча діяльність посольства тощо. Спостерігаємо, що в деяких країнах із попередньо пасивним українством частина спільноти зорганізувалась у громадські організації на хвилі патріотизму і вони активно підтримують Україну в умовах російської гібридної агресії [30], в т.ч. й у рамках публічної дипломатії. Але зауважимо, що історія взаємодії закордонного українства з Україною демонструє, що, по-перше, активність та ефективність підтримки певною мірою залежить від сприйняття лідера Української держави, по-друге, особливо в умовах гібридного конфлікту, відбувається цільова підтримка потреб армії, ветеранів, постраждалого в результаті воєнних дій населення, дітей, бранців Кремля та ін., незалежно від ставлення до керівництва держави.

В історичному контексті емігранти з України протягом довгого часу відігравали роль суб'єкта публічної та культурної дипломатії. Питання про міграційні хвилі з України потребує докладної уваги, але не є основним у нашій статті. Дослідники традиційно називають чотири міграційні хвилі на Захід, хоча останнім часом все активніше звучать голоси на користь існування п'ятої хвилі (авторка цієї статті у 2014–2015 рр. також зверталась до цього питання [2, с. 8]). Сьогодні дехто навіть чітко

називає дату її початку – 2013 р. [36, с. 165], частина ж дослідників підтверджує цю думку на прикладі конкретної країни [30, с. 155].

Хоча хвилі української міграції традиційно поділяють на «економічні» (перша та четверта) та «політичні» (друга і третя) зауважимо, що в питаннях лобювання проблем українців батьківщини або ж практики різних форм участі у публічній та культурній дипломатії себе проявила кожна з них. Крім того, можна говорити про достатньо високий рівень освіченості українських емігрантів, що належали до різних міграційних хвиль (хіба що за винятком першої), що створює своєрідну інтелектуальну базу для розвитку публічної та культурної дипломатії. Представники першої хвилі, що часто не мали освіти взагалі, потурбувалися про навчання власних дітей, а більшість представників другої, третьої та четвертої міграційних хвиль переважно мали вищу освіту або зуміли її одержати за кордоном. Вищим, ніж середній рівень освіченості працівників галузі в країнах-реципієнтах є освітній рівень більшості сучасних трудових мігрантів з України [28]. За кордоном представлена й українська академічна міграція: в університетах та дослідницьких центрах світу працюють українські вчені, протягом довгого часу функціонують українознавчі наукові та навчальні центри та кафедри, серед культурної еліти країн-реципієнтів також можна зустріти українців за походженням. За кордоном існує успішний український дрібний та середній бізнес, причому не лише в країнах «старої» еміграції, а також у державах, де організована українська спільнота з'явилась відносно недавно.

Крім того, сьогодні українське зарубіжжя має чітку *організаційну структуру*, що включає в себе як організації різного типу, так і організаційні надбудови. Значну роль в об'єднанні зусиль закордонних українців та координації діяльності організацій експатріантів відіграє Світовий конгрес українців, який об'єднує українські організації з понад 60-ти країн [43]. Принагідно відзначимо, що діяльність СКУ «високо оцінила» Генеральна прокуратура Російської Федерації, що 11 липня 2019 р. прийняла рішення щодо призначення небажаною на території РФ діяльність цієї неурядової організації [6], що, припускаємо, ускладнить можливості роботи українських громадських організацій та їх лідерів, пов'язаних із СКУ, в Росії. Діють також регіональні та національні організації: Європейський конгрес українців, Український конгресовий комітет Америки, Конгрес українців Канади, Об'єднання українців Польщі, Союз українських організацій Болгарії «Мати-Україна», Об'єднання українських організацій в Німеччині та багато інших. Серед організацій українського закордоння можна виокремити політичні партії, організації загального характеру (умовно, виконують функції об'єднання для розв'язання різних питань та спільної діяльності), жіночі (СФУЖО – Світова федерація українських жіночих організацій, українські жіночі організації США, Канади та інших країн), молодіжні (Пласт, СКУМО – Світовий конгрес українських молодіжних організацій, молодіжні «гілки» політичних партій, спортивні молодіжні організації та ін.), професійні (лікарські, бібліотечарські тощо), спортивні, освітні (українські школи), освітньо-наукові та наукові (університети, кафедри, наукові центри), культурні (музеї, театри тощо). Закордонні українці мають власну пресу, радіо, інтернет-видання, крім того, активно представлені у соцмережах.

Отже, з точки зору можливостей розвитку публічної та культурної дипломатії високий рівень освіченості та успіхи в самореалізації українських експатів, сприйняття національної ідеї, міцна організаційна структура, що включає в себе не лише громадські організації, а й музеї, архіви, навчальні заклади та наукові центри, наявність власних та можливість використання неукраїнських медіа, активність небайдужих людей були та є визначальною складовою для промоції України або всього, що з нею пов'язане.

Тандем «закордонні українці» та «публічна / культурна дипломатія» існує протягом багатьох років. Українські експатріанти реалізовували обидві моделі публічної та культурної дипломатії: за участі держави та без неї.

Висвітлення діяльності закордонного українства в рамках публічної та культурної дипломатії в повному обсязі, з переліком подій та врахуванням особливостей діяльності в різних країнах, неможливе в обсязі статті та й навряд чи можливе в межах однієї монографії. Тому спробуємо зробити узагальнення, і при цьому наголосимо, що усвідомлюємо його неповноту як в прикладах, так і, можливо, при виокремленні форм та напрямів роботи. Джерелами для визначення останніх слугують архівні матеріали, різноманітні видання, українська закордонна преса та інтернет-простір, де, зокрема в Фейсбук, можна знайти чисельні сторінки багатьох організацій, частина з них має власні сайти. Акції, пов'язані із публічною та культурною дипломатією українства, неодноразово згадуються в науковій літературі [7; 29; 31]. Принагідно відзначимо, що дуже важливим для вивчення питання

участі закордонних українців у публічній дипломатії та й інших аспектів діяльності українських громадських організацій за кордоном є формування та збереження їх архівів.

Отже, як згадувалось, від кінця XIX ст. до сьогодні українськими експатріантами розвивались обидві моделі української публічної та культурної дипломатії: за участі держави і без неї. Ми знаходимо в літературі приклади акцій протесту північноамериканських українців заради підтримки співвітчизників на батьківщині від початку XX-го століття [9, с. 21, 31], етнічного лобювання українських інтересів від 1917 р. [9, с. 27–30] і до сьогодні, що одночасно вкладається в розуміння поняття «боротьби за людські права» (у 1960-х – 1970-х роках відбувалась боротьба за права шестидесятників та українських дисидентів [19], протягом останніх років українці боролись за звільнення українських бранців Москви). Згадану вище організаційну структуру закордонних українських організацій можна вважати (з доповненнями) своєрідною інституційною структурою української «бездержавної» публічної та культурної дипломатії.

Дослідники, поділяючи публічну дипломатію за напрямками, виокремлюють такі її різновиди чи інструменти як культурна, гастро-, наукова, спортивна, захист людських прав та інші. Форми діяльності закордонного українства з метою формування позитивного образу України в громадській думці країн-реципієнтів, ретрансляції духовних цінностей українського суспільства та лобювання українських інтересів у міжнародних організаціях є різноманітними. Спробуємо, не претендуючи на вичерпність, поділити їх за напрямками, при цьому підкреслимо, що значна частина сучасних форм діяльності практикувались і до постання незалежної України:

1. *Промоція української культури та мистецтва*: організація виставок, концертів, вистав, книжкових презентацій, кінопоказів, мистецьких інсталяцій, організація показів моди, публікації в пресі та інтернет-просторі, теле- та радіопередачі, присвячені історичному контексту та сучасному українському мистецтву та культурі, видатним персоналіям (включно із тими, чиї життя та діяльність пов'язані з країною-реципієнтом), мистецьким досягненням тощо. До цього напрямку можна віднести й популяризацію українського фольклору, традиційної (народної) культури і мистецтва шляхом організації та проведення днів вишиванки, участі в міжетнічних полікультурних фестивалях різного рівня [7], відзначення традиційних українських свят, влаштування гастрономічних заходів та ін.

2. *Підтримка та роз'яснення позиції України щодо подій, проблемних для України, в т.ч. щодо гібридної війни з Російською Федерацією, зовнішньої та внутрішньої політики України*: міжнародна діяльність СКУ та інших організацій-надбудов регіонального та національного рівнів, участь громадських діячів та вчених у засіданнях ООН, ПАРЄ, НАТО, ОБСЄ [43], наукові та науково-популярні публікації вчених українського походження (Т. Кузьо, С. Плохій, Ю. Сорока та ін.) щодо подій в Україні на сторінках рейтингових наукових видань та преси [40; 41; 42]; участь у міжнародних наукових форумах з відповідної тематики; мітинги та інші акції протесту (іноді з залученням представників інших меншин, а також «українофілів» з місцевого населення) проти політики та дій Російської Федерації [30, с. 164]; відповідні публікації в соцмережах, інтерв'ю українських громадських діячів у різних країнах.

3. *Залучення громадськості країн-реципієнтів до гуманітарних та благодійних акцій*: підтримки української армії (від початку агресії), поранених українських військових (активно цю роботу проводять українці Болгарії та Греції), хворих українських дітей, дітей з Донбасу, в др. пол. 1980-х – у 2000-х приділялась увага постраждалим від Чорнобильською катастрофи, організація лікарської допомоги.

4. *Участь у реалізації політики пам'яті, що демонструє тривалість української присутності в країнах-реципієнтах, підкреслює історичні та культурні зв'язки між Україною та цими державами*. Закордонні українці активно працюють (самостійно чи в співпраці з дипломатичними та консульськими установами України) над встановленням та збереженням пам'ятників та пам'ятних знаків, здійснюють догляд могил видатних українців, утримування приміщень, що були придбані емігрантами в той чи інший час і, крім того, можуть використовуватися для проведення різноманітних заходів тощо.

5. *Робота з включення історії України в європейський та світовий історичний процес, включення подій української історії до українського, а не російського наукового контексту*. Включенню історії України до європейського або світового історичного процесу сприяла діяльність багатьох наукових організацій та інституцій закордонного українства (Українське історично-філологічне товариство в Празі, Українське історичне товариство, Наукове товариство імені Шевченка, Українська вільна ака-

демія наук, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті, Український науковий інститут Гарвардського університету та ін.). Методи діяльності: наукові конференції, що проводились спільно із неукраїнськими інституціями, членство та участь у роботі історичних, славістичних та інших дослідницьких об'єднань, написання та публікація різними мовами наукових та науково-популярних досліджень, переклади визначних досліджень та документів з української історії, запрошення неукраїнських дослідників до написання досліджень з історії України тощо. Події, які викликали найбільше обговорення: 1000-ліття Хрещення України-Руси, Голодомори (особливо, 1932–1933 рр.) в Україні та ін.

6. *Створення інституцій, що сприяли б промоції України та її культури.* Українцями різних хвиль еміграції створено низку інституцій, діяльність яких популяризує Україну на теренах інших держав. Ця діяльність продовжується і в наш час. З початком гібридної агресії Російської Федерації проти України закордонними українцями було відкрито Український інформаційно-культурний центр у Варні (Болгарія, серпень 2017 р., за підтримки болгарського бізнесмена П. Ніколова [30, с. 162]). В умовах неефективної діяльності значної частини існуючих державних інформаційно-культурних центрів [23] та присутності допомоги в організації їх діяльності зі сторони закордонних українців [37, с. 48], яскравим прикладом другої (бездержавної) моделі культурної дипломатії закордонного українства є заснований Н. Пасічник у 2015 р. в Швеції Український інститут [34], який дослідники вважають успішним стартапом, реалізованим поза державною підтримкою [23]. Сайт Інституту свідчить про активну роботу в різних напрямках культурної дипломатії. Щомісяця відбуваються культурні події: концерт молодих талановитих виконавців в рамках Третього музичного фестивалю «Переосмислення Європи» (листопад 2019), фестиваль анімаційного фільму РЕКС (жовтень 2019), участь у Європейському дні мов (вересень 2019), лекція проф. Вольфа Московича (вересень 2019), Нордичний український кінофестиваль та ін. Для шведської спільноти пропонуються участь у літній школі з вивчення української мови (спільно з Національним університетом «Острозька академія» [35]). При цьому робота відбувається на волонтерських засадах, а Інститут є членом Європейської спілки культурних інституцій, не будучи державною організацією [15]. Закордонними українцями було засновано та розвинуто низку музеїв, серед яких варто назвати Чиказький музей українського сучасного мистецтва, Український музей-архів у Клівленді та ін.

7. *Популяризація української мови:* організація та проведення Днів української мови, Шевченківських днів, робота освітніх структур закордонного українства з можливістю вивчення української мови, створення підручників та посібників (особливо багато шкільних підручників та матеріалів для вивчення української мови як іноземної підготовлено Канадським інститутом українських студій Альбертського університету), співпраця з кафедрами або центрами вивчення слов'янських або української мови.

8. *Лобіювання інтересів України* (в країнах, що мають відповідне законодавство та інститути) з метою організації підтримки України урядами держав-реципієнтів як на міжнародному, так і на рівні двосторонніх відносин. Лобіювання відбувається в т.ч. через участь закордонних українців у діяльності владних структур та парламентів країн перебування. Тут можна відзначити не лише досягнення канадських та американських українців [33, с. 135-137], а й діяльність українців в Угорщині, зокрема, Я. Хортяні, яка, будучи депутатом Угорського Парламенту у 2014–2018 рр., підготувала історичні матеріали про Голодомор 1932–1933 рр., який одногосно було визнано Парламентом геноцидом українського народу [38], в Румунії, де завдяки діяльності нового представництва української спільноти в Палаті депутатів Парламенту Румунії 4 липня 2018 р. було прийнято законопроект про оголошення 9 листопада Днем української мови [3, с. 61] тощо.

В Україні починаючи від 2000 р. протягом багатьох років з більшим чи меншим успіхом і фінансуванням та певними змінами в назвах діють державні програми співпраці із закордонними українцями. Остання була започаткована у травні 2018 р. Постановою Кабінету Міністрів України № 344 «Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями до 2020 року» [21]. В ній було передбачено майже 106 млн. грн. (понад 4 млн. доларів) з державного, місцевих бюджетів та інших джерел на підтримку потреб закордонних українців. Серед очікуваних результатів Програми було те, що вона дасть змогу «створити умови для консолідації зусиль закордонних українців з метою сприяння розбудові в Україні незалежної, демократичної і правової держави, активізувати участь громадських організацій закордонних українців у реалізації зовнішньополітичних ініціатив України; забезпечити постійну потужну підтримку нашої держави у відстоюванні інтересів України

у світі та поглибленні взаємовигідної співпраці України з урядами іноземних держав, в яких проживають закордонні українці; утвердити позитивний імідж України у світі; підтримати європейську інтеграцію України шляхом поглиблення міжкультурного діалогу та взаємодії у культурній та гуманітарній сферах; сприяти задоволенню культурних, інформаційних і мовних потреб закордонних українців, зберегти українські традиції; сприяти збереженню та розвитку української мови в закордонному середовищі» [21]. І якщо зміст (і передбачене фінансування) попередніх «Програм співпраці з закордонними українцями» були зорієнтовані в першу чергу на реалізацію культурно-освітніх потреб української громади, то в документі 2018 р. наголос зроблено на завдання співпраці у сфері публічної та культурної дипломатії.

Зокрема, заходи передбачають підтримку ЗМІ та публікацій з українознавчої проблематики, інтернет-ресурсів, теле- і радіопрограм, здійснення перекладів творів української літератури іноземними мовами, придбання та виготовлення предметів національної символіки й іншої фото-, аудіо-, відео- й іншої продукції, проведення комплексних кампаній популяризації визначних досягнень України й українців у світі [21]. Крім іншого, програма передбачає активне залучення закордонних українців до меморіалізації місць, пов'язаних із визначними подіями історії України та видатними українцями: виготовлення та встановлення меморіальних дощок, впорядкування місць поховань, забезпечення належного нагляду за вже існуючими місцями пам'яті. Сподіваємось, що реалізація Програми сприяла співпраці держави із закордонними українцями на користь як громадам, так і Україні, а нова програма, що мала б бути прийнята у 2020 чи, найпізніше, 2021 р., буде мати відповідне наповнення та фінансування, що сприятиме промоції України в світі та зберігатиме українську ідентичність експатріантів.

Таким чином, підсумовуючи, можна ствердити, що закордонне українство протягом довгого часу завдяки сформованій прихильності до національної ідеї та українській національній ідентичності представляло в світі українську історію, культуру, мистецтво, лобіювало інтереси української нації в країнах поселення. Усвідомлення нашою державою потреби промоції в світі, на жаль, не призвело до значного реального розвитку української публічної та культурної дипломатії. Тому можна говорити про функціонування щонайменше двох її історично сформованих моделей: за підтримки держави і без неї, а також інститутів етнічного лобіювання з боку громадських організацій закордонного українства. Крім того, позитивний досвід організації діяльності частини таких самостійних інститутів публічної та культурної дипломатії як Український інститут в Швеції може бути використаний державою. Так само корисним було б налагодження співпраці та підтримка, в т.ч. й фінансова, наукових та навчальних центрів за кордоном, сприяння підписанню двосторонніх угод з низкою країн щодо взаємного визнання шкільних атестатів та університетських дипломів, організація літніх шкіл та таборів з українознавства для молоді.

Список використаних джерел та літератури:

1. Агора. Київ: КМА, 2016. Вип. 16: Зброя та культура як чинники зовнішньої політики України. 123 с.
2. Атаманенко А. Закордонне українство та Україна: проблеми та перспективи взаємовідносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2015. Вип. 23. С. 7–13.
3. Бакальчук В.О. Основні завдання державної політики щодо закордонних українців: можливості та перспективи (на прикладі української діаспори в Румунії). *Стратегічні пріоритети*. 2019. №1 (49). С. 58–64.
4. Веденеев Д.В. Дипломатична служба Української держави. 1917–1923 роки: навч. посібник. Київ, 2007. 260 с.
5. Веденеев Д.В. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави 1917–1923 рр.: навч. посібник. Київ: Наук. відділ НА СБ України, 2009. 169 с.
6. Генеральная прокуратура Российской Федерации приняла решение о признании нежелательной на территории Российской Федерации деятельности международной неправительственной организации [Офіційний сайт Генеральної прокуратури Російської Федерації]. URL: <https://genproc.gov.ru/smi/news/genproc/news-1653516> (дата обращения: 10.10.2019).
7. Ілюк Т. Публічна дипломатія України в Грецькій Республіці: становлення та історичні трансформації (1991–2011 рр.). *Київські історичні студії*. 2017. № 2 (5). С. 25–31.
8. Інформаційні матеріали щодо 100 річчя світових гастролей Української республіканської капели під керівництвом Олександра Кошиця. URL: <https://uin.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/informaciyni-materialy-shchodo-100-richchya-svitovyh-gastroley-ukrayinskoyi-respublikanskoji-kapely-pid-kerivnyctvom-oleksandra-koshyca>. 11.15.2019 (дата звернення: 25.11.2019).
9. Ковальчук О., Марусик Т. Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки. Чернівці, 2010. 222 с.

10. Колесніченко-Братунь Н.Р. Світове українство та українська дипломатія: співробітництво на сучасному етапі. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2001. Вип. 5: Українська зовнішня політика та дипломатія: десять років незалежності. С. 155–158.
11. Колесніченко-Братунь Н.Р. Співробітництво дипустанов з діаспорою: посібник з практичної дипломатії. Київ, 2002. 100 с.
12. Колесніченко-Братунь Н.Р. Співробітництво закордонних дипломатичних установ України з діаспорою: Підручник. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2015. 264 с.
13. Матяш І.Б., Мушка М.М. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 1. С. 112–131.
14. Мусієнко Н. Українська культурна дипломатія в США: актори і ролі. *Агора*. Київ: КМА, 2016. Вип. 16: Зброя та культура як чинники зовнішньої політики України. С. 90–96.
15. Наталя Пасічник: «Україна – це не лише фолк». *Тиждень.ua*. URL: <https://tyzhden.ua/Culture/204402> (дата звернення: 25.11.2019).
16. Недужко Ю. Взаємодія Державного центру УНР в екзилі з міжнародними організаціями та органами влади країн Заходу. *Тези доповідей Першої Міжнародної наукової конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті» 8-10 березня 2006 року, м. Львів, Україна*. Львів, 2006. С. 32–35.
17. Недужко Ю. Взаємодія Державного центру УНР в екзилі та Американського комітету визволення від більшовизму в інтелектуальній альтернативі СРСР (в першій половині 50-х років ХХ століття). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. Вип. 33. С. 316–328.
18. Недужко Ю. Державний центр УНР в екзилі в контексті міжнародних відносин кінця 40-х – початку 60-х років ХХ століття. *Збірник доповідей Першої Міжнародної наукової конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті» 8-10 березня 2006 року, м. Львів*. Львів: Видавництво «Сполом», 2006. С. 60–68.
19. Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори країн Заходу за права людини в Україні (середина 70-х – початок 80-х рр. ХХ ст.). *Манорівець*. 2007. № 6. С. 14–20.
20. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). Київ; Нью-Йорк, 2006. 670 с.
21. Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF> (дата звернення: 12.12.2018).
22. Про СКУ. URL: krainianworldcongress.org/index.php/id/231 (дата звернення: 19.11.2019).
23. Розумна О. «Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/optimizaciya-posilennya-kulturnoi-prisutnosti-ukraini-v-evropi> (дата звернення: 19.11.2019).
24. Розумна О. Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи (аналітична доповідь). *Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. О.П. Розумної, Т.В. Черненко*. Київ: НІСД, 2016. 92 с. (Серія «Гуманітарний розвиток», вип. 5).
25. Розумна О. Нова культурна дипломатія України: запит на контент. *Агора*. Київ: КМА, 2016. Вип. 16: Зброя та культура як чинники зовнішньої політики України. С. 42–49.
26. Розумна О.П. «Досвід функціонування європейських інститутів культурної дипломатії: висновки для України». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/dosvid-funkcionuvannya-evropeyskikh-institutiv-kulturnoi> (дата звернення: 19.11.2019).
27. Сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobotnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu> (дата звернення: 19.11.2019).
28. Світяшук І., Стадний Є. Академічна міграція. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/akademichna-mihratsiia> (дата звернення: 19.11.2019).
29. Терентьева Н. Українсько-грецькі культурні зв'язки: формування та культурне життя діаспори в Греції. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2009. Вип. 18. С. 215–228.
30. Тертична А. Внесок українських організацій у Республіці Болгарія в розвиток сучасних українсько-болгарських відносин. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: між від. зб. наук. пр.* 2019. Вип. 28. С. 144–173.
31. Тищенко Г.В. Українська громада в Греції: тенденції та проблеми розвитку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2007. Вип. 13: Зовнішня політика та дипломатія: історичний та сучасний виміри. С. 112–116.
32. Тіна Пересунько: «Щедрик» до нас приходять не з культурної дипломатії Петлюри, а з голлівудських фільмів. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=schedryk-do-nas-pryhodyt-ne-z-kulturnoji-dyplomatiiji-petlyury-a-z-hollivudskiyh-filmiv> 21.02.2019 (дата звернення: 12.09.2019).
33. Трофименко А.В. Етнічні меншини як суб'єкти лобювання в Канаді. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2014. Вип. 9. С. 131–140.
34. Український інститут у Швеції [Офіційний сайт]. URL: <https://ukrainskainstitutet.se/ua> (дата звернення: 11.11.2019).
35. Український інститут у Швеції. *Курси української мови*. URL: <https://ukrainskainstitutet.se/ua> (дата звернення: 11.11.2019).
36. Філон М., Іванчо Є. Еміграція в Україні, проблеми і шляхи подолання. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 3 (25). Т. 2. С. 163–166.
37. Яблонський В. [Вступ учасника круглого столу]. *Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. О.П. Розумної, Т.В. Черненко*. Київ: НІСД, 2016. С. 48. (Серія «Гуманітарний розвиток»; вип. 5).

38. Ярослава Хортяні. Автобіографія. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/Bios/Hartyan-ukr.pdf> (дата звернення: 25.11.2019).
39. Global Ukraine. URL: <https://global-ukraine.com/> (Last accessed: 15.12.2018).
40. Kuzio T. Russian stereotypes and myths of Ukraine and Ukrainians and why Novorossiia failed. *Communist and Post-Communist Studies*. Dec. 2019. Vol. 52. Issue 4. P. 297–309.
41. Plokhyy Serhii, Sarotte M.E. The Shoals of Ukraine. Where American Illusions and Great-Power Politics Collide. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2019-11-22/shoals-ukraine> (Last accessed: 22.11.2019).
42. Soroka G. Blessings and Curses From Constantinople. How the Orthodox Church Is Reshaping the Conflict Between Russia and Ukraine. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2018-10-25/blessings-and-curses-constantinople?cid=int-rec&pgtype=art> (Last accessed: 25.10.2018).
43. Ukrainian World Congress. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php/id/231> (Last accessed: 25.11.2019).

References

1. Ahora. Kyiv: KMA, 2016. Vyp. 16 : Zbroia ta kultura yak chynnyky zovnishnoi polityky Ukrainy. 123 s.
2. Atamanenko A. Zakordonne ukrainstvo ta Ukraina: problemy ta perspektyvy vzaiemovidnosyn. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriya «Istorychni nauky». 2015. Vyp. 23. S. 7–13.
3. Bakalchuk V.O. Osnovni zavdannia derzhavnoi polityky shchodo zakordonnykh ukrainsiv: mozhylyvosti ta perspektyvy (na prykladi ukrainskoi diaspory v Rumunii). *Stratehichni priorytety*. 2019. № 1 (49). S. 58–64.
4. Viedenieiev D.V. Diplomatychna sluzhba Ukrainkoi derzhavy. 1917–1923 roky: navch. posibnyk. Kyiv, 2007. 260 s.
5. Viedenieiev D.V. Mizhnarodno-informatsiina diialnist Ukrainkoi derzhavy 1917–1923 rr.: navch. posibnyk. Kyiv: Nauk. viddil NA SB Ukrainy, 2009. 169 s.
6. Heneralnaia prokuratura Rosyyskoi Federatsyy pryniala reshene o pryznany nezhelatelnoi na terrytoryi Rosyyskoi Federatsyy deiatelnosti mezhdunarodnoi nepravytelstvennoi orhanyzatsyy [Ofitsiyni sait Heneralnoi prokuratury Rosiyskoi Federatsii]. URL: <https://genproc.gov.ru/smi/news/genproc/news-1653516> (data zvernennia: 10.10.2019).
7. Iliuk T. Publichna diplomatiia Ukrainy v Hretskii Respublitsi: stanovlennia ta istorychni transformatsii (1991–2011 rr.). *Kyivski istorychni studii. Naukovyi zhurnal*. 2017. № 2 (5). S. 25–31.
8. Informatsiini materialy shchodo 100 richchia svitovykh hastrolei Ukrainkoi respublikanskoi kapely pid kerivnytstvom Oleksandra Koshytsia. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/informaciyni-materialy-shchodo-100-richchya-svitovykh-gastroley-ukrayinskoyi-respublikanskoyi-kapely-pid-kerivnytstvom-oleksandra-koshytsya> 11.15.2019. (data zvernennia: 25.11.2019).
9. Kovalchuk O., Marusyk T. Holodomor 1932–1933 rr. v USRR i ukrainska diaspora Pivnichnoi Ameryky. Chernivtsi, 2010. 222 s.
10. Kolesnichenko-Bratun N.R. Svitove ukrainstvo ta ukrainska diplomatiia: spivrobitnytstvo na suchasnomu etapi. *Naukovyi visnyk Diplomatychnoi akademii Ukrainy*. Kyiv, 2001. Vyp. 5: Ukrainska zovnishnia polityka ta diplomatiia: desiat rokiv nezalezhnosti. S. 155–158.
11. Kolesnichenko-Bratun N.R. Spivrobitnytstvo dypustanov z diasporoiu: posibnyk z praktychnoi diplomatii. Kyiv, 2002. 100 s.
12. Kolesnichenko-Bratun N.R. Spivrobitnytstvo zakordonnykh diplomatychnykh ustanov Ukrainy z diasporoiu: Pidruchnyk. Kyiv: Diplomatychna akademiia Ukrainy pry MZS Ukrainy, 2015. 264 s.
13. Matiash I.B., Mushka M.M. Diialnist Nadzvychainoi diplomatychnoi misii UNR v Uhorshchyni (1919–1924 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2006. № 1. S. 112–131.
14. Musiienko N. Ukrainska kulturna diplomatiia v SShA: aktyori i roli. *Ahora*. Kyiv: KMA, 2016. Vyp. 16: Zbroia ta kultura yak chynnyky zovnishnoi polityky Ukrainy. S. 90–96.
15. Natalia Pasichnyk: «Ukraina – tse ne lyshe folk». *Tyzhden.ua*. URL: <https://tyzhden.ua/Culture/204402> (data zvernennia: 25.11.2019).
16. Neduzhko Yu. Vzaiemodiia Derzhavnogo tsentru UNR v ekzyli z mizhnarodnymy orhanizatsiiami ta orhanamy vlady krain Zakhodu. *Tezy dopovidei Pershoi Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii «Diaspora yak chynnyk utverdzhennia derzhavy Ukraina u mizhnarodnii spilnoti» 8-10 bereznia 2006 roku, m. Lviv, Ukraina*. Lviv, 2006. S. 32–35.
17. Neduzhko Yu. Vzaiemodiia Derzhavnogo tsentru UNR v ekzyli ta Amerykanskoho komitetu vyzvolennia vid bilshovyzmu v intelektualnii alternatyvi SRSR (v pershii polovyni 50-kh rokiv XX stolittia). *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. Vyp. 33. S. 316–328.
18. Neduzhko Yu. Derzhavnyi tsentr UNR v ekzyli v konteksti mizhnarodnykh vidnosyn kintsia 40-kh – pochatku 60-kh rokiv XX stolittia. *Zbirnyk dopovidei Pershoi Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii «Diaspora yak chynnyk utverdzhennia derzhavy Ukraina u mizhnarodnii spilnoti» 8-10 bereznia 2006 roku, m. Lviv*. Lviv: Vydavnytstvo «Spolom», 2006. S. 60–68.
19. Neduzhko Yu.V. Borotba ukrainskoi diaspory krain Zakhodu za prava liudyny v Ukraini (seredyna 70-kh – pochatok 80-kh rr. XX st.). *Mandrivets*. 2007. № 6. S. 14–20.
20. Piskun V. Politychnyi vybir ukrainskoi emihratsii (20-i roky XX stolittia). Kyiv; Niu-York, 2006. 670 s.
21. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy spivpratsi iz zakordonnymy ukrainsiamy na period do 2020 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF> (data zvernennia: 12.12.2018).
22. Pro SKU. URL: www.ukrainianworldcongress.org/index.php/id/231 (data zvernennia: 19.11.2019).

23. Rozumna O. «Optymizatsiia posylennia kulturnoi prysutnosti Ukrainy v Yevropi». Analychna zapyska. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/optimizaciya-posilennya-kulturnoi-prisutnosti-ukraini-v-evropi> (data zvernennia: 19.11.2019).
24. Rozumna O. Kulturna dyplomatii Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy (analychna dopovid). *Polityka kulturnoi dyplomatii: strateichni priorytety dlia Ukrainy: zb. nauk.-ekspert. Materialiv / za zah. red. O.P. Rozumnoi, T.V. Chernenko*. Kyiv: NISD, 2016. 92 s. (Serii «Humanitarnyi rozvytok»; vyp. 5).
25. Rozumna O. Nova kulturna dyplomatii Ukrainy: zapyt na kontent. *Ahora*. Kyiv: KMA, 2016. Vyp. 16: Zbroia ta kultura yak chynnyky zovnishnoi polityky Ukrainy. S. 42–49.
26. Rozumna O.P. «Dosvid funktsionuvannia yevropeyskykh instytutiv kulturnoi dyplomatii: vysnovky dlia Ukrainy». Analychna zapyska. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/dosvid-funktsionuvannya-evropeyskykh-institutiv-kulturnoi> (data zvernennia: 19.11.2019).
27. Sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. URL: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobotnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu> (data zvernennia: 19.11.2019).
28. Sviatshchuk I., Stadnyi Ye. Akademichna mihratsiia. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/akademichna-mihratsiia> (data zvernennia: 19.11.2019).
29. Terentieva N. Ukrainsko-hretska kulturni zviazky: formuvannia ta kulturne zhyttia diaspory v Hretsii. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky ta znakhidky: Mizhvid. zb. nauk. pr.* 2009. Vyp.18. S. 215–228.
30. Tertychna A. Vnesok ukrainskykh orhanizatsii u Respublitsi Bolhariia v rozvytok suchasnykh ukrainsko-bolharskykh vidnosyn. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky ta znakhidky: mizh vid. zb. nauk. pr.* 2019. Vyp. 28. S. 144–173.
31. Tyshchenko H.V. Ukrainska hromada v Hretsii: tendentsii ta problemy rozvytku. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. 2007. Vyp.13: Zovnishnia polityka ta dyplomatii: istorychni ta suchasni vymiry. S. 112–116.
32. Tina Peresunko: «Shchedryk» do nas prykhodyt ne z kulturnoi dyplomatii Petliury, a z hollivudskykh filmiv. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=schedryk-do-nas-prykhodyt-ne-z-kulturnoji-dyplomatiji-petlyury-a-z-hollivudskykh-filmiv> 21.02.2019 (data zvernennia: 12.09.2019).
33. Profymenko A.V. Etnichni menshyny yak subiekty lobiuvannia v Kanadi. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu*. Serii: Istorii. Politolohiia. 2014. Vyp. 9. S. 131–140.
34. Ukrainyskiy instytut u Shvetsii [Ofitsiinyi sait]. URL: <https://ukrainkainstitutet.se/ua> (data zvernennia: 11.11.2019).
35. Ukrainyskiy instytut u Shvetsii. Kursy ukrainskoi movy. URL: <https://ukrainkainstitutet.se/ua> (data zvernennia: 11.11.2019).
36. Filon M., Ivancho Ye. Emihratsiia v Ukraini, problemy i shliakhy podolannia. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*. 2017. № 3 (25). T. 2. S. 163–166.
37. Iablonskyi V. [Vystup uchasnyka kruhloho stolu]. *Polityka kulturnoi dyplomatii: strateichni priorytety dlia Ukrainy: zb. nauk.-ekspert. Materialiv / za zah. red. O.P. Rozumnoi, T.V. Chernenko*. Kyiv: NISD, 2016. S. 48. (Serii «Humanitarnyi rozvytok»; vyp. 5).
38. Iaroslava Khortiani. Avtobiohrafia. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/Bios/Hartyan-ukr.pdf> (data zvernennia: 25.11.2019).
39. Global Ukraine. URL: <https://global-ukraine.com/> (Last accessed: 15.12.2018).
40. Kuzio T. Russian stereotypes and myths of Ukraine and Ukrainians and why Novorossiia failed. *Communist and Post-Communist Studies*. Dec. 2019. Vol. 52. Issue 4. P. 297–309.
41. Ploky Serhii, Sarotte M.E. The Shoals of Ukraine. Where American Illusions and Great-Power Politics Collide. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2019-11-22/shoals-ukraine> (Last accessed: 22.11.2019).
42. Soroka G. Blessings and Curses From Constantinople. How the Orthodox Church Is Reshaping the Conflict Between Russia and Ukraine. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2018-10-25/ blessings-and-curses-constantinople?cid=int-rec&pgtype=art> (Last accessed: 25.10.2018).
43. Ukrainian World Congress. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php/id/231> (Last accessed: 25.11.2019).